

– Лазаре, црни сине!

У тој реченици затворена је цела та кула, са играма, доживљајима и искуствима његових дечачких година. Тим речима дочекивала га је мајка, кад би се, после дугих и разноврсних игара у кули, враћао кући, где су га, уз охладнео ручак, чекале увек мајчине грдње а понекад и очеве батине.

Кулом су дечасти звали стару турску барутану, сазидану некад у влажној удолини на крај вароши. У то време она је била већ одавно напуштена, сва у рушевинама, зарасла споља и изнутра у шипраг и коров. Округла грађевина била је опасана двоструким каменим зидом. Ветрови, кише, снегови, људи и животиње уништавали су и разносили све што није од камена, па и ти камени зидови осипали су се и нестајали, само теже и спорије. Кров је у средини одавно проваљен и све се више руши. Остала је само још покоја хрстова греда ужлебљена у саме зидове који су сачињавали два концентрична круга. Између тих зидова размак није био ни два пуна корака. А средишња просторија, коју су оба зида обухватала и у којој су некад лежали барут и муниција, била је сада закрчена гомилом поломљеног црепа и дрвета. Из тог крша клијала је дивља трава и растао чкаљ и репух. У висини се, место крова, видело светио небо. Нешто од срушеног крова задржало се само по ивици куле, изнад оног уског кружног ходника између два зида; због тога је у њему и усред дана владала полутама, а местимично и потпун мрак, у коме су се гнездили слепи мишеви. Нешто светлије било је само у близини улаза који је зјапио отворен, јер су оба крила велике дрвене капије давно нестала. Тако је у кулу улазила стока, чобани у њој ложили ватру, а за пролетњих и летњих месеци служила је као стално игралиште градској деци.

У тој сумрачној кули, у којој је све било трошно и рушевно, мемљиво и нечисто, клизаво од влаге, маховине и бледе траве која не виђа сунца, дечасти су проводили дуге, светле и лепе сате, доживљавајући само ретко и тамне тренутке које и најлепша игра понекад доноси. И Лазар увек са њима. За њега се време од раног пролећа до касне јесени делило на два једнака дела. На једној страни варош са грађанима и чаршијом, са школом, кућом и породицом, а на другој – кула. Цео живот оног првог света био је њему и његовим друговима досадан, изгледао неважан и нестваран, а прави, главни, истински свет, – била је кула са игром и доживљајима које само игра даје, и само удетињству, у доба кад се живи животом својих жеља и тако доживљује све што се жели. А најдубље дечачке жеље, ношене маштом и незадржљивим снагама тела које се развија и расте, бирају често за своје поприште забачена, напуштена места и рушевине.

Понајчешће су се играли рата, подељени на Србе и Турке, или просто на наше и ваше, наоружани дрвеним мачевима, и штитовима и шлемовима од лима и картона. Једна, војска би се испела на ивицу зида и ту се утврдила и сакрила под искрзаним остацима крова, а друга би настојала да открије непријатеља, да се успуже уза зид и својом виком „избацаи” скривеног противника из његовог положаја. А кад би им то пошло за руком, онда би сви заједно поскакали у кулу и ту се настављала борба, која је у ствари била бучна јурњава по мрачном, уском ходнику између два зида који уокруг опасују кулу.

У тим бојевима дечасти су нападали и бранили се виком и трком, маневарским опкољавањем и убијањем које није болело. Стварни судари и ударци били су изузетак и реткост. Па ипак, по таквом једном изузетку Лазар је и памтио своје ратовање у кули, и само по њему.

То сећање он неће моћи, чини му се, потпуно избрисати док год носи своје две руке и десет прстију на њима. У једном таквом боју његови су хтели да преваре и изненаде непријатеља, и да га нападну с бока. Они су, мало подаље од противничког положаја, на мрачном месту које је изгледало небрањено, почели да се пењу уза зид. Лазара су истурили међу прве. С напором се хватао за мало јаче испупчена места у зиду, и уздржана даха напредовао полако. А кад је стигао на врх и ухватио се са обе руке за греду на ивици зида, одједном је искрснуо дотле притајен непријатељски војник и стао да измахује и млати дрвеним мачем. Онако изненађен и збуњен, и сам уплашен, у полутами, он није могао ни да одмери ударце ни да јасно види место по ком бије. Тако је неколико пута узастопце ударио Лазара по грчевито стегнутим прстима, ударио га тешко и душмански како се никад не удара у овим њиховим бојевима, у којима су занос и слава заистински, а ударци благи и симболични.

И, то је болело, болело страховито, изнад сваког очекивања. Неслућено, несхватљиво огњено поље бола отварало се пред Лазаром и у том огњу у трен ока су изгореле све речи и сви појмови са којима је досад живео и са којима је малопре весело кренуо у дивну и безазлену битку. Тај пламен, који је, полазећи од прста, обухватио цело његово тело – то је рат; а тај невидљиви што бије без престанка и милосрђа – то је непријатељ. Прави рат и прави непријатељ. У том наглom открићу била је већа и тежа половина његовог бола. Изненађен, преварен, згађен, урлао је из свега грла, бацакао се и грчио као црв, али није имао снаге да се једним покретом тела вине на зид, ни смелости да пусти греду и падне са висине доле, на оштро и љигаво камење. То је рат, са ранама, болом и, ваљда, умирањем.

Спасили су га другови који су стигли да се успну и отерају непријатељског војника, а њега да извуку на зид. После је седео крај потока, који протиче поред куле, и ћутке дуго кваasio натекле прсте у хладној води, чудећи се да је жив и читав прошао кроз онај огањ што се зове рат, да још дише и гледа око себе. А дисао је тешко и гледао мутно.

Било је и других искушења и сазнања.

Лако је било јуришати уским, мрачним простором између два зида, уз заглушну ратничку вику и њен вишеструки одјек, машући дрвеном сабљом у десној руци и високо држећи замишљени барјак у левој. Око тебе „твоји”, а негде пред тобом још невидљива противничка војска, и она састављена од другова који су као и ти: воле игру, али редовно нити дају нити примају истинске ударце. Од заноса не знаш где ногама стајеш на земљу. Све је то и весело и лако. Али тешко је било сам проћи тим истим мрачним кругом, без пратње, без трке и урнебеса. Лазар је и то пробао.

Једног дана кад никог жива још није било крај куле, стегнуо је зубе и кренуо. У почетку, док је још допирала светлост од врата, ишао је мирно, али чим је ушао у завијутак, где је било готово сасвим мрачно, храброст га је напустила. Изгледало му је да се одједном и без прелаза нашао у туђем, опасном свету, да је већ одавно далеко од свега што му је блиско и познато. И нехотице је почео да трчи. Већ са првим корацима његов трк се претворио у бежање. Бежао је напред. Ни сабље ни барјака, ни другова око њега, ни стварног „непријатеља” пред њим, само тама, зидови и тескоба, задах свакојаког измета, трулежа и влаге, и – страх, безразложни, свемоћни страх, који га засипа хладном језом по леђима. Јављало се и кајање, и прекори самом себи што је кренуо на тај луди и непотребни пут. Посртао је и оклизивао се, ударао лактовима лево и десно од зидове, али је трчао даље. Тај мрачни кружни ходник, који је толико пута прешао са друговима, сад му је изгледао страховит и бесконачан. Имао је потребу да викне, не би ли уплашио свој страх, или, можда, дозвоа неког од другова. И почео је да дозива у помоћ, али је и сам осећао да његов глас (ако гласа има!) нико неће чути. Трчао је ипак даље, заборављајући тренутак и место уласка у таму и питајући се једнако да ли тај ходник има још онај исти познати, савршени и благословени облик правилног круга у ком сваки корак напред мора да води ка полазној тачки, ка излазу, или се, како му његов страх стално дошаптава, одједном претворио у неке безумно испреплетене кривине и спирале које и немају краја ни исхода и у којима га негде чека сигурна, грозна смрт од страха, исцрпености и незнања.

Све то није трајало више од два-три минута, али је изгледало као неподношљива вечност. Лазар није одмах поверовао својим очима кад се пред њим нејасно забелела, прво као нада, а затим као извесност, мутна светлост дана, која је надирала кроз увек отворена врата на кули. Ухватио се за каменити довратник као за спасоносну обалу, а затим се спустио на излизан праг, да одахне и да се прибере. Срећом, никог још није било ту. Тешко дишући и једнако подрхтавајући, питао се шта је то са њим било. Чега се уплаши и пред чим је бежао? Зашто је уопште предузимао ту „пробу”? Није налазио одговора, а није га дуго ни тражио. Главно је да мрачни круг није без краја. Дивно је да, после свега, седи опет ту, на светлости и познатом месту. Није му жао што се „опробао”, иако осећа да испит није сјајно положио, али је сигуран да пробу не би никад више поновио. Исто као што је решен да о свему овом нипошто не говори. Никад, ником, ништа!

И још нешто.

Једном, док су се у кружном ходнику, недалеко од излазних врата, нешто препирали после заморне игре, у полутами неочекивано је искрсла светла глава једне девојчице. Неки су је познали и зовнули по имену. Звала се Смиљка. Кућа јој је била сиротињска, на периферији града а

